

УДК 32.327:316.485(477)

*О. М. Щурко
кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних наук
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного*

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ НАРАТИВУ В СУЧАСНИХ ГІБРИДНИХ КОНФЛІКТАХ

Постановка проблеми. В умовах гібридних конфліктів сучасності, які характеризуються поєднанням традиційних засобів ведення воєн «hard power», тобто інструментів збройного насильства, з елементами «soft power» та «attractive power» – впливу інформації, засобів переконання, нав'ювання й маніпулятивних технологій, спрямованих на підміну суспільної свідомості, актуальності набуває проблема захисту інформаційної безпеки держав. Протистояння в міжнародному середовищі змістилось у сферу інформаційного простору, держави-конкуренти намагаються сформувати активні й дієві механізми захисту інформаційного середовища від зовнішніх деструктивних впливів та інформаційних атак. Воєнна могутність, що вимірюється кількістю та якістю армій, їх оснащенням, мобільністю й боєготовністю до відбиття воєнних загроз, в епоху інформаційного суспільства на сучасному етапі вже не визначає захищеність національної безпеки держави повною мірою. Демократичні держави, які володіють значним ядерним потенціалом, не здатні гарантувати свій суверенітет через високий ступінь залученості суспільства до прийняття політичних рішень і політичних процесів. Саме суспільна свідомість стає найуразливішим сектором національної безпеки в контексті зростання транспарентності суспільств, гіперрозвитку інформаційно-комунікативних технологій, швидкості поширення інформації в глобальній мережі Інтернет, зростання потенційних можливостей використання маніпулятивних технологій та технологій соціальної інженерії в процесах ведення інформаційних воєн сучасності. Одним із найпотужніших інструментів ведення інформаційних воєн є нарративи як чинники, що впливають на суспільно-політичну свідомість та дають можливість маніпулювати й конструювати реальність.

Аналіз досліджень. Х. Маклюен досліджував комунікативні технології та їх вплив на свідомість. Ж. Бодрійяр сформулював поняття симулякрів у сучасному світі, які поширюються у свідомості людини й соціуму за допомогою засобів масової інформації (далі – ЗМІ) та «наповнюють» їх існування змістом. С. Манн розглядав теорію хаосу як нелінійне мислення у формуванні військових стратегій, що є актуальним у контексті перебігу гібридних конфліктів. Е. Тофлер вивчав новітні моделі розвитку людської цивілізації, настання інформаційного суспільства та особливе значення знань у ньому. М. Лібіцкі досліджував інформаційні війни та особливо акцентував увагу на деструктивному впливі на психологію суспільства дезінформації та спеціальних інформаційних операцій. Дж. Аркілла – автор інформаційної стратегії для США, особливу увагу приділяв особливостям мережових і кібервоєн, а також операціям впливу, наголошуючи на їх комплексному когерентному характері.

Основні тенденції розвитку сучасних воєн та їх філософський вимір досліджує О. Неклесса. Когнітивно-поведінкові аспекти сучасних воєн і конфліктів розглядали Р. Шафранські, Дж. Стейн. На особливу увагу заслуговують праці українського дослідника інформаційних воєн Г. Почепцова. Роль нарративів у політичному процесі вивчалася Л. Профатиловою, О. Кобзєвою, Н. Зражевською, Дж. Лакоф (фрейми), Л. Фріман, І. Деметтьєвою, А. Кіріловим та іншими вченими.

Мета статті – з'ясувати роль і значення нарративу в сучасних гібридних конфліктах.

Виклад основного матеріалу. Нарратив – міждисциплінарне поняття, що виникло й сформувалося як частина наукового дискурсу історіографії у філософії постмодернізму. У соціальній психології нарратив – це «текст, що містить інформацію про певну подію або низку подій, які відбулися в минулому чи очікуються в перспективі, надає послідовності та організовує їх <...> забезпечує унікальність людини та є засобом відтворення її досвіду; через нарратив людина осмислює та конструює себе й своє життя» [4, с. 132]. Тобто це один із найважливіших діяльнісних чинників формування «Я» людини, її ідентичності, «процесу самопроекування особистості» [3, с. 35]. У лінгвістиці нарратив – це підвид дискурсу, «ансамбль лінгвістичних і психологічних структур, які передаються культурно-історично, зумовлені рівнем соціально-комунікативних здібностей та лінгвістичною майстерністю індивіда» [1, с. 30].

У політології нарративи розглядають як «мета оповіді, що використовуються для творення політичних образів через ЗМІ, або для реалізації «колективного свідомого», спрямованого на придрушення соціальних конфліктів, або для консолідації навколо позитивних ідей свободи, демократії» [5, с. 78]; «гіпертекст, який складається з великої кількості конкретних текстів, об'єднаних певною політичною подією» [6, с. 165]. Стратегічні нарративи – це «інструменти, за допомогою яких національні держави, корпорації, громадські та партійні структури артикулюють свої інтереси, цінності й аспірації» [9, с. 30], творячи смисли великої політики. Причому важливим є не лише творення суспільно-культурної реальності всередині держави, а й донесення нарративів як «інформаційних месенджерів» про ідентичність до закордонної аудиторії, тому що це вимагає їх конструювання в доступній і зрозумілій для них «ціннісно-смислової системі».

Нарративи та культура є взаємообумовленими, здатні «творити» один одного, саме гранд-нарративи стають основою для формування національних міфів, традицій та історичної пам'яті, які здатні із часом визначати кризові й конфліктні ситуації між народами (представниками різних вікових категорій, носіями різних

культурних, ідеологічних чи релігійних патернів у середині суспільства однієї держави) і загалом державами (цивілізаціями) у світовому глобальному інформаційно-комунікативному чи суспільно-політичному просторі. Дослідники виділяють такі гранд-нарративи, які держави використовують у внутрішньополітичному просторі, екстраполюють на конкурентний міжнародний простір і використовують у процесах ведення геополітичного протиборства: а) місіонерство та візіонерство (концепт «Русского мира»), конспірологія (концепт «Ворога») – Російська Федерація; б) «переможна особистість» (концепт «Героя-рятівника»), «співдружність доброзичливих однодумців» (захист цивілізаційних цінностей), «варвари біля воріт» (готовність до боротьби), «зіпсований представник істеблішменту» (пояснення проблемних рішень влади) – США [9, с. 34–35].

Основні аспекти американських нарративів розкриті в положеннях «Національного стратегічного нарративу» – документа, який досі викликає значний суспільно-політичний резонанс і є предметом для публічних дискусій різних політичних сил [12]. Варто зауважити, що російські концепти досить агресивні та стають механізмом консолідації суспільства через продукування негативізму й ворожості, які починають «становити основу колективної ідентичності» [2]. Визначено основні нарративи, які Російська Федерація використовує в гібридному конфлікті в Україні як інструменти інформаційної війни для маніпулювання суспільною свідомістю та ретранслює їх у міжнародний інформаційно-комунікативний простір, щоб скомпрометувати політику української держави серед держав-партнерів [7; 14], сформувавши імідж інтроєктивної країни-парії з непрогнозованою суспільно-політичною ситуацією, кризою економіки й влади, нестабільним суспільством, яке «розірване» етнічними та ціннісно-ідеологічними протиріччями. Така тактика дала можливість Росії досягти певного успіху, який головнокомандувач сил НАТО генерал Ф. Брідлав назвав «інформаційним блицкригом», долати наслідки якого доведеться через модернізацію світової системи безпеки.

На нашу думку, в умовах виникнення й ведення інформаційного протиборства в сучасних гібридних нелінійних конфліктах, інформаційних (поведінкова, смислова, когнітивна війни тощо), де протистояння зміщується в інформаційно-комунікативне середовище та психоемоційну площину, перетворюючи її на повноцінну арену бойових дій (особливо між державами), нарративи як емоційно забарвлений, контекстний, розповідний текст здатні «творити реальність», конструювати національну ідентичність, трансформувати свідомість, виступати основними інструментами та елементами могутності держав.

Війни між державами перетворюються на нарративні війни за свідомість, де важко визначити конкретного супротивника, його стратегічні цілі й передбачити подальші дії, де актори безперестанку змінюються (втрачається авторство), використовують множини маніпулятивних прийомів конструювання реальності, яка також може бути сумнівною «фейком», створеним для «постійного відчуття нестабільності, що дає змогу управляти й контролювати, <...> контрольованого хаосу <...> для доведення суспільства в точку біфуркації,

коли воно змінить напрям свого цивілізаційного розвитку» [10]. У XXI столітті, на переконання науковців, воювати потрібно опосередковано, без формальних декларацій, відтягуючи початок бойових дій, здійснюючи «реконструкцію реальності» як альтернативу «нанесення шкоди» [8], творити нові знання та смисли, «колонізувати державу через колонізацію розуму й свідомості».

Б. Алленбі розглядає термін «збройні нарративи» як унікальну форму «soft power» для позначення деструктивних впливів дезінформації для руйнування національної ідентичності об'єкта інформаційних атак, які можуть бути використані «тактично, як частина відкритого військового чи геополітичного конфлікту, або стратегічно, для <...> перемоги над цивілізацією, державою чи організацією без застосування воєнної сили» [11]. Метою гібридних конфліктів уже стає не завоювання територій чи досягнення перемоги в збройному протистоянні «hard power», а максимальне використання потенціалу маніпулятивних інформаційних технологій «soft power» та «attractive power» для захоплення стратегічної, психологічної, інформаційної ініціативи, фрустрації супротивника, його морального знищення, придушення волі [8].

Саме «збройні нарративи» володіють потужною деструктивною силою для суспільств і держав через такі особливості:

- сугестія;
- здатність впливати на чутливі психологічні структури людської свідомості чи підсвідомості та «підмінювати» смисли й конструювати «несправжню реальність»;
- статичність, через яку практично неможливо трансформувати нарратив, подолати його можна лише методом заміни на новий діаметрально протилежний за змістом, який створений на основі фактів;
- консервативність (можуть спрацювати як бомба уповільненої дії через тривалий період);
- вірулентність [13], тобто високий рівень «патогенності» нарративів, які уподібнюються до вірусів, що можуть не лише вразити безпосередніх учасників впливу, а й поширитись на «вторинних реципієнтів» через ЗМІ, рекламу, соціальні мережі, плітки тощо. При цьому кожного разу вони модифікуються, збагачуються та доповнюються подробицями й деталями, які роблять їх надзвичайно «достовірними» для суспільства, додаючи ще більшої стійкості та ознак соціального міфу чи стереотипу;
- конфліктність (переважно ґрунтуються та орієнтуються на маніпуляції етнічними, мовними, регіональними, соціальними й історичними суперечностями для самоідентифікації «Я» та «Чужий» («Ворог»), основою для чого є національна ідентичність, зумовлена патернами «окремшності», «інакшості»);
- псевдоісторичність (як звуження мета-оповіді (гранд-нарративу) до безальтернативної офіційної версії новітні нарративи конструюються на вже сфальшованому минулому, яке «вміщує» відомих героїв, долю народу, перемоги над ворогами, міфологізовану велич та ідеальне майбутнє, яке історично є визначеним);
- дисперсність (дезінтегративний характер), спрямованість насамперед на деструктивний вплив на свідомість суспільства держави, на яку спрямовані

інформаційні атаки. Може виступати основним інструментом поведінкових дифузних воєн, результатом яких є «знищення держави зсередини» через провокування суспільних протестів, революцій, громадянських воєн;

– мобільність, зумовлена розвитком новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, транспарентністю глобального інформаційного середовища, зростанням швидкостей і множини каналів для поширення шкідливого інформаційного контенту.

Процеси, механізми та інструменти творення наративів постійно модернізуються відповідно до потреб та інтересів проєктивних держав, які здійснюють інформаційну агресію; відстежити їх надзвичайно складно, це потребує створення й скоординованої діяльності спеціальних інституцій і структур із високим рівнем довіри суспільства, а також існування правових важелів відбиття інформаційних атак. Однак найпроблемнішою ланкою системи забезпечення інформаційного середовища залишається суспільство, кожний окремий індивід, тому найважливішим питанням, яке необхідно вирішити, є підвищення рівня медіаграмотності населення держави, адже неможливо вплинути на того, хто є компетентним та обізнаним із загрозами, уміє від них захищатися. Вирішення проблеми розвитку метакогнітивних навичок суспільства, підвищення рівня «споживання інформації», медіакультури й медіаграмотності населення здатне значно вплинути на захищеність суспільно-політичної обстановки в державі та її інформаційну безпеку. Футуристичний характер інформаційного протиборства вимагає аналізу інформаційного простору для виявлення й захисту його потенційних преємптивних секторів, наявності дієвих кризових медіастратегій із творення наративів, розроблення сценаріїв превентивного проєктування можливих ситуацій і способів подолання їх наслідків. З огляду на транскордонність інформаційних атак та їх комплексний дестабілізуючий характер протистояти їм можна, лише якщо сформувати колективне поле інформаційної безпеки.

Висновки. Можна стверджувати, що в сучасних гібридних конфліктах особливої значимості та ознак «критичної інфраструктури» держави набуває суспільна свідомість як основний об'єкт здійснення зовнішніх інформаційних деструктивних впливів. Поряд із воєнним та економічним потенціалом інформація стає важливим стратегічним ресурсом могутності та публіцитним капіталом держави, тому захист інформаційно-комунікаційного простору стає одним із пріоритетних завдань у процесі забезпечення національної безпеки. З огляду на застосування новітніх методів інформаційного протиборства, поширення маніпулятивних технологій, спрямованих на «злам» суспільної свідомості, і творення альтернативних реальностей через тиражування «збройних наративів» потреба в пошуку ефективних механізмів та інструментів протидії новітнім загрозам повинна стати предметом уваги науковців, фахівців та експертів розвинених світових держав.

Література

1. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – № 3 – С. 29–42.
2. Гудков Л. Имморализм посттоталитарного общества в России / Л. Гудков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2016/07/24/immoralism>.
3. Гуцол С. Наратив як провідна дискурсивна практика самопроєктування особистості / С. Гуцол // Наука і освіта: науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. – 2016. – № 11 – С. 35–42.
4. Жебелева П. Аналіз сучасних психологічних підходів до розуміння феномену «наратив» / П. Жебелева // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки». – 2014. – Вип. 121. – С. 132–136. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2014_121_29.
5. Зражевська Н. Метаоповіді та медійний образ політика в мас-медіа / Н. Зражевська // Наукові записки Інституту журналістики. – 2014. – Т. 56. – С. 78–82.
6. Кобзева О. Структура та функції політичного наративу «вибори президента» / О. Кобзева // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – № 38. – С. 161–165.
7. Мінінформполітики назвало сім наративів, які використовує Кремль у війні проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/126898/2017-06-12-mininformpolitiki-nazvalo-sim-narativiv-yaki-vikoristovue-kreml-u-viini-proti-ukraini>.
8. Неклесса А. Война в сложном мире: деструкция и порядок / А. Неклесса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.ru/uploads/2016/05/vojnav-slozhnom-mire-destrukciya-i-poryadok.pdf>.
9. Ожеван М. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України / М. Ожеван // Стратегічні пріоритети. Серія «Політика». – 2016. – № 4. – С. 30–40.
10. Почепцов Г. Диффузная война точки зрения теории нелинейных и нетрадиционных войн / Г. Почепцов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/diffuznaya-voyna-s-tochki-zreniya-teorii-nelineynyih-i-netraditsionnyih-voyn.html>.
11. Allenby B. Weaponized narrative is the new battlespace / B. Allenby [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.defenseone.com/ideas/2017/01/weaponized-narrative-new-battlespace/134284>.
12. A National Strategic Narrative [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scifun.org/Readings/A_National_Strategic_Narrative.pdf.
13. Herrmann J. The Weaponized Narrative, Sun Tzu, and the Essence of War / J. Herrmann [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.realcleardefense.com/articles/2017/07/27/nine_links_in_the_chain_111911.html.
14. Lucas E. Winning the Information War. Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe. A Report by CEPA's Information Warfare Project in Partnership with the Legatum Institute / E. Lucas, P. Pomeranzev [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cepa.ecms.pl/files/?id_plik=2715.

Анотація

Щурко О. М. Роль і значення нарративу в сучасних гібридних конфліктах. – Стаття.

Розглядаються роль та особливості нарративів як одних з основних інструментів впливу на суспільну свідомість та конструювання реальності в сучасних гібридних конфліктах. Визначено характерні риси ведення інформаційних воєн, де протистояння зміщується в інформаційно-комунікаційне середовище й психоемоційну площину, перетворюючи її на повноцінну арену бойових дій. Досліджено вплив нарративів як основоположних невійськових чинників могутності держав на внутрішню та зовнішню політику в умовах конкурентного середовища. На нашу думку, нарративи володіють потужною деструктивною силою для суспільств і держав через такі основні особливості, як сугестія, статичність, вірулентність, конфліктність, дисперсність, мобільність. Відсутність контролюваного інформаційного поля, кризових іміджевих стратегій, нездатність влади реагувати на інформаційні провокації спричиняють уразливість до зовнішніх маніпуляцій суспільною свідомістю та громадською думкою, унеможливають здійснення ефективної внутрішньої й міжнародної політики, ставлять під загрозу економічну, політичну та воєнну безпеку держави.

Ключові слова: нарратив, гібридний конфлікт, інформаційна війна.

Аннотация

Щурко Е. М. Роль и значение нарратива в современных гибридных конфликтах. – Статья.

Рассматриваются роль и особенности нарративов как одних из основных инструментов воздействия на общественное сознание и конструирования реальности в современных гибридных конфликтах. Определены характерные черты ведения информационных войн, где противостояние смещается в информационно-коммуникационную среду и психоэмоциональную плоскость, превращая ее в полноценную арену боевых действий. Исследовано влияние нарративов как основных невоенных факторов могущества государств на внутреннюю и внеш-

нюю политику в условиях конкурентной среды. По нашему мнению, нарративы обладают мощной деструктивной силой для обществ и государств из-за таких основных особенностей, как суггестия, статичность, вирулентность, конфликтность, дисперсность, мобильность. Отсутствие контролируемого информационного поля, кризисных имиджевых стратегий, неспособность власти реагировать на информационные провокации вызывают уязвимость к внешним манипуляциям общественным сознанием и общественным мнением, делают невозможным осуществление эффективной внутренней и международной политики, ставят под угрозу экономическую, политическую и военную безопасность государства.

Ключевые слова: нарратив, гибридный конфликт, информационная война.

Summary

Shchurko O. M. The role and significance of the narrative in modern hybrid conflicts. – Article.

The role and features of narratives as one of the main tools for influencing public consciousness and constructing reality in modern hybrid conflicts are considered. The characteristic features of conducting information wars are determined, where the confrontation is shifted to the information and communication environment and psycho-emotional plane, turning it into a full-fledged arena of combat operations. The influence of narratives as the main non-military factors of power of states on internal and external politics under conditions of competitive environment is investigated. In our opinion, the narratives have a powerful destructive force for societies and states through such basic features: suggestion, static, virulence, conflict, dispersion, mobility. The lack of a controlled information field, crisis image strategies, the inability of the authorities to respond to information provocations cause vulnerability to external manipulation of public consciousness and public opinion, make it impossible to implement effective domestic and international policies, jeopardize the economic, political and military security of the state.

Key words: narrative, hybrid conflict, information warfare.